

„Petőfi és Jókai lelke folyt össze az ő lelkével”

E. Kovács Gyula halála és
az 1899-es Petőfi-jubileum

/

SZABÓ-REZNEK ESZTER

Ecsedi Kovács Gyula, a kolozsvári színház színésze, rendezője, művészeti vezetője, neves Shakespeare-színész,¹ 1899. július 30-án, a fehéregyházi Petőfi-ünnepségen Jókai Mór *Apotheosis* című alkalmi versének elszavalása után rosszul lett, majd néhány nappal később, augusztus 2-án este meghalt. A szimbolikus helyhez és időhöz kötött esetről azonnal a hősi halál kultikus retorikájával kezdtek el írni az újságok, megszólalni a megemlékezők, a színész halálát összekapcsolva Petőfi hősi halálával. Tanulmányomban ezen források segítségével kíséreltem meg feltárni a kultuszképződés folyamatát egy olyan különleges kontextusban, mint a Petőfi-jubileum, amely jellegeből fakadóan ideális feltételeket teremtett egy újabb kultusz kialakulásához.

¹ E. Kovácsról, a Shakespeare-színésről, valamint a kolozsvári Shakespeare-kultusz meghonosításának egyik kulcsfontosságú szereplőjéről ld.: BARTHA Katalin Ágnes, *Shakespeare Erdélyben. XIX. századi magyar nyelvű recepció* (Budapest: Argumentum Kiadó, 2010), elsősorban *Az E. Kovács-korszak (kb. 1866–1899)* című fejezet.

Jókai Apotheosisa

A fehéregyházi és segesvári rendezvények a Petőfi halálának 50. évfordulója alkalmából megrendezett országos megemlékezés-sorozatnak fontos helyszínei voltak, de a korabeli Magyarország számos pontján – így természetesen Budapesten is – ünnepségeket szerveztek. Ezek egyenként követték a század végére már jól bevált és rögzült – sőt, talán már időnként ki is fulladó – jubileumi ünnepek mintáit.² A sajtó értesítette arról is olvasóit, hogy július 29-én és 30-án ország-szerte „minden színtársulat díszelőadást rendez, amelyen hazafias darabokat adnak elő és elszavalják Jókainak ez alkalomra irt Apotheosisát.”³ A fővárosi díszelőadások közül az elsőt a krisztinavárosi Budai Színkörben tartották, melyen részt vett maga Jókai Mór is Jókai Rózával és Feszty Árpáddal, az est fénypontja pedig az *Apotheosis* volt. Az apoteózis ókori hagyományokhoz visszanyúló műfaj, élő vagy holt személyek megdicsőülésének, istenülésének jelenetét fedi. Annak a jelentőségét, hogy éppen Jókai volt az alkalmi írás szerzője, E. Csorba Csilla fogalmazta meg *A költészet apoteózisa* című tanulmányában: a „Petőfi »istenné« válásához szükséges kátét Jókai Mór biztosította. A félévszázados Petőfi-ünnep kimagasló díszeseményének számított, hogy az idős »testvér-

2 A hazai kultusz kutatást megalapozó könyv, DÁVIDHÁZI Péter, *Isten másodszü-
löttje: A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza* (Budapest: Gondolat Kiadó,
1989) mellett a Petőfi Irodalmi Múzeum kötetei fontos esettanulmányokat tar-
talmaznak: KALLA Zsuzsa, szerk., *Kegyelet és irodalom: Kultusztörténeti tanulmá-
nyok*, A Petőfi Irodalmi Múzeum könyvei 7 (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum,
1997) és KALLA Zsuzsa, szerk., *Az irodalom ünnepei: Kultusztörténeti tanulmányok*,
A Petőfi Irodalmi Múzeum könyvei 9 (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2000).
A legfrissebb nemzetközi kutatások a következő kötetben jelentek meg: LEERSSEN,
Joep and Ann RIGNEY, eds., *Commemorating Writers in Nineteenth-Century Europe:
Nation-Building and Centenary Fever*, (London: Palgrave Macmillan, 2014).

3 *Pesti Hírlap*, 1899. júl. 25., 5.

csillag«, Jókai megírta Petőfi apoteózisát.”⁴ Itt kell azt is megjegyezni, hogy a „testvércsillag”, azaz – ahogy majd látni fogjuk, a lapok gyakran éltek ezzel a retorikai fogással – a legnagyobb magyar költő mellett a legnagyobb élő magyar író maga is részesült apoteózisban az 1894-ben megtartott 50 éves írói jubileumán.⁵

A *Vasárnapi Ujság* közölte Jókai versét a színpadképre vonatkozó szerzői utasításokkal együtt – ezáltal a látványvilághoz és a megdicsőülés jelenetének ikonográfiájához is vannak fogódzóink.⁶ A Budai Színkörben a közönség a Jókai által pártfogolt fiatal színésznőt, Nagy Bellát láthatta a kezdetben megláncolt, majd láncait letépő és a „szabadság, egyenlőség, testvériség” feliratú nemzeti szín zászlót Petőfi szobra felé nyújtó Nemtő szerepében.⁷ A szavalatot – a sajtótudósítások szerint – hatalmas tapsvihar követte, a közönség hívására pedig Jókai is megjelent a színpadon egy rövid beszéd erejéig.

Az író és a színésznő másfél hónappal későbbi, meglehetősen titkolt és botrányos esküvőjének tárgyalása túlmutat a tanulmány keretein,⁸ bár a sajtó rögtön elkezdett arról cikkezni, hogy a házasságban közrejátszott az *Apotheosis*, és Jókai minden bizonnyal ekkor szeretett bele a színésznőbe:

4 E. CSORBA Csilla, „A költészet apoteózisa”, in *Az irodalom ünnepei...*, 42.

5 Uo., 44–45.

6 „Háttérben Petőfi ércszobra, mögötte görög stílusban épült csarnok, e fölirattal: «PETŐFI HÁZ», párkányzatán Petőfi elhalt kortársainak mellszobrai: Arany, Tompa, Lisznyay, Kerényi, Bérczy, Obernyik, Vajda, Degré, Pálffy Albert, Egressy G., Irányi, Vasváry, stb. *Szabadság nemtője*: fején diadém, fehér redős öltönyben, két keze bilincsből, lánczsal összekötve. Sötét van: csak egy csillagfény ragyog a szobor feje felett a magasban, melynek vékony sugára a szoborra dereng alá.” *Vasárnapi Ujság*, 1899. júl. 30., 510.

7 A színésznő jelmezes portréja: Uo., 525.

8 Erről ld.: pl. LUGOSI András, „A szerelem bolondja?”, *Budapesti Negyed* 15, 4. (2007): 360–410.; CsÁSZTVAY Tünde, *Erő Tér/Tér Erő: Élet és társadalomformáló kapcsolatok a 19. század utolsó harmadának irodalmi életében* (Budapest: Ráció Kiadó, 2017), 15–19.

„a frigy a múzsák védő szárnyai alatt szövődött.”⁹ A *Magyarország* tudósítója gyorsan felfedte a párhuzamot az író első és második felesége között, a közös metszet pedig nem más volt, mint Petőfi, aki mintegy sorsszerű szerepet játszott ebben – ezt érdemes hosszabban idézni:

Jókai Mór 1848 márczius 15-én a Nemzeti Színház színpadán elszavalta Petőfinek aznapi híres versét: a *Talpra magyart*. Mikor a szavalás véget ért s dörgő tapsviharok után a függönyt lebecsátották, egy hölgy lépett Jókai elé és könnyes szemmel, remegő kézzel egy nemzeti színű kokárdát tűzött atillájára.

Ez a hölgy Laborfalvi Róza volt, az ünnepelt színésznő, s néhány hónapra rá felesége lett Jókai Mórnak.

Ötvenegy év múlva, 1899 július 30-án, egy másik fővárosi színpadon egy fiatal színésznő szavalt egy költeményt, s ajkain ismét találkozott *Petőfi és Jókai* neve. A verset *Jókai* írta ezúttal Petőfi haláláról és dicsőségéről.

És mikor a szavalás véget ért s dörgő tapsviharok után a függönyt lebecsátották, egy hölgy elé lépett *Jókai* és könnyes szemmel, remegő szavakkal mondott neki köszönetét a szép, az elragadó szavalásért.

*Ez a hölgy Nagy Bella volt, a szép, fiatal színésznő, és ma délelőtt 10 órakor felesége lett Jókai Mórnak.*¹⁰

Nagy Bella Budapesten, Jókai jelenlétében szavalta az *Apotheosist*, a költő azonban nem utazott Segesvárra a másnapi nagyszabású megemlékezésre. Távolmaradásáról július elején

⁹ *Pesti Hirlap*, 1899. szept. 16., 10.

¹⁰ *Magyarország*, 1899. szept. 17., 6.

értesítette Bartók Lajost, a Petőfi Társaság alelnökét, miután a sajtóban megjelent az a hír, hogy a Társaság őt tervezi felkérni arra, hogy emlékbeszédet tartson a segesvári ünnepségen. A sajtóban is közölt levelében a következőket írta Bartóknak: „Én az influenzás állapotomban semmiféle utazásra nem vállalkozhatom, kivált olyan ünnepélyben résztvevőre, amely szabad ég alatt nyeri befejezését. Engemet már hetvenöt esztendő teher nyom, minden léghuzam, minden szél megárt. Tehát a segesvári megnyitóbeszédet csak tartsd meg te, kedves Lajosom. Én pedig az napon *idehaza fogom megülni Petőfi halálának évfordulóját*, megírván egy nagy költeményt: *Apotheosist*, melyet a *budai krisztinavárosi színház díszelőadásán* fognak elszavalni szép diszkiállítás mellett.”¹¹

Így végül E. Kovácsnak jutott az a feladat, hogy a Petőfi Társaság tagjaként, annak képviselőjeként a segesvári csatatéren elszavalja a verset. Azt, hogy miért éppen rá esett a választás, a források nem részletezik, a Petőfi Társaság üléséről július 12-én beszámoló sajtótudósításban már az ő neve szerepel (ugyanekkor szögezték le azt is, hogy „a tulajdonképeni ünnepnek Segesvárott kell lefolynia, a harczmezőn, a hol Petőfi elesett”¹²). E. Kovács is csupán röviden tért ki rá utolsó levelében: „nekem jutott a szerencse, a segesvári félistenek sirhalma fölött szavalni Jókai *Apotheosisát*”.¹³ A színész Petőfihez és a Petőfi-kultuszhoz több szálon is kapcsolódott. Amikor 1876-ban Meltzl Hugó a kolozsvári *Magyar Polgárban* megírta a Gyulai-féle Petőfi-kánonnal vitatkozó és egy lehetséges alternatív kánont felkínáló cikksorozatát (a népnemzeti költő képét a filozofikus költőével egészítve ki, illetve a próza- és drámairót is rehabilitálva), tervben volt a *Tigris és hiénának*,

11 *Budapesti Hirlap*, 1899. júl. 8., 9.

12 *Hazánk*, 1899. júl. 12., 6.

13 *Magyar Polgár*, 1899. aug. 3., 6.

Petőfi egyetlen fennmaradt drámájának ősbemutatója is, aminek E. Kovács nem csak rendezője lett volna a kolozsvári színpadon, hanem egyik szereplője is. A darab végül – eddig ismeretlen okokból – csupán hét évvel később került színpadra, az eredeti terveknek megfelelően, E. Kovács rendezésében, aki egy rövid dramolettet is írt az alkalomra *Petőfi ébredése* címmel.¹⁴ Ugyanakkor nem a segesvári ünnepély volt az első, ahol alkalmi verset szavalt Jókaitól. 1889-ben, Kolozsváron emléktáblát helyeztek Mátyás király szülőházára. A leleplezési ünnepségen Jókai maga szavalta el *Mátyás király* című alkalmi ódáját, a következő napon megtartott színházi díszelőadáson pedig E. Kovács adta azt elő az író jelenlétében.¹⁵

Hősi halál a csatatéren

A segesvári ünnepélyes megemlékezés 1899. július 30. délelőtti, a fehéregyházi csatatéren tartott részének programja a következőképpen nézett ki a sajtó közlése szerint: 1. a honvédezenekar és a kolozsvári dalegyesület ünnepi zeneszámai; 2. *Petőfi sírjánál*. Megnyitó-beszéd, tartja Bartók Lajos, a Petőfi Társaság alelnöke; 3. *Apotheosis*, írta Jókai Mór, szavalja E. Kovács Gyula; 4. Ünnepi beszéd, tartja Bartha Miklós; 5. *Petőfi Sándor*, költemény, írta és szavalja Ábrányi Emil; 6. *Petőfi szerelme*, írta és felolvassa Bársony István; 7. *Petőfi*, költemény, írta Endrődi Sándor, szavalja Somló Sándor; 8. *Költemény*, írta és szavalja Szász Gerő; 9. *Petőfi-dalok*, idős Ábrányi Kornéltól, előadja a kolozsvári dalegyesület; 10. küldöttségek fölvo-nulása és koszorúk letétele a megállapított sorrendben, ezután

¹⁴ Minderről részletesen írtam korábban: SZABÓ-REZNEK Eszter, „Meltzl Hugó és a kolozsvári Petőfi-ellenkánon. Kísérlet a »nemzeti költő« regionális újraértelmezésére”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 120, 2. (2016): 215–224.

¹⁵ *Kolozsvár*, 1889. szept. 2. és 3.

közvetetlenül felvonulás a segesvári Petőfi-szoborhoz.¹⁶ Ebben csupán annyi változás történt – volna –, hogy Ábrányi versét is E. Kovács szavalta volna el. Erről a *Magyar Polgár az Egyetértést* idézve a következőket írta: „A mikor Kovács Gyula már betanulta az Apotheosist, Ábrányi Emil is felkérte, hogy tanulja be az ő Petőfi-költeményét is, mert aligha fogja elszavalhatni ő maga s ez esetre okvetlen Kovács Gyulától várja, hogy interpretálja a költeményt. Kovács bár fáradt volt, elkészült mégis az Ábrányi versének elszavalásával is.”¹⁷ Néhány hónappal korábban, a Petőfi Társaság március 15-ről való megemlékezésén Ábrányi E. Kovács *Petőfi* című versét szavalta,¹⁸ kérését akár a kölcsönösség elve is indokolhatta.

E. Kovács Gyula tehát két fontos megbízással indult el a fehéregyházi és segesvári ünnepségre Nagyváradról – ahol a kolozsvári szintársulat, mint ahogy korábban többször is, a nyári idényt töltötte –, közbeiktatva Kolozsváron lévő családja meglátogatását. Július 30-án reggel az ünneplő közönség a fehéregyházi csatamezőn gyülekezett, hogy megemlékezzen Petőfi halálának 50. évfordulójára. E. Kovács kiemelt helyen, a fehéregyházi turul szobra előtt felállított, zöld girlandokkal és vörös drapériával díszített emelvényen ült a Petőfi Társaság, a kormány és a képviselőház küldötteivel együtt. Jókai versének elszavalása után, Bartha Miklós beszéde alatt a sajtóbeli tudósítások alapján a színész elsápadt, roskadozó léptekkel szállt az emelvényről és pár méterrel odébb leült a fűbe, nem sokkal később pedig eszméletét veszítette. Mentőt hívtak, injekciót kapott, mesterséges lélegeztetést végeztek rajta, szívverése erősödött, eszméletét azonban csak akkor nyerte vissza, amikor bevitték a Petőfi órházba,

¹⁶ *Alkotmány*, 1899. júl. 30., 4.

¹⁷ *Magyar Polgár*, 1899. aug. 4., 4.

¹⁸ *Pesti Napló*, 1899. márc. 20., 5.

ahol Haller Lujza (Louise) grófnő vállalta ápolását. Még aznap este a segesvári kórházba szállították, a *Magyar Polgár* július 31. és augusztus 2. között részletesen tudósított állapotáról, amely stabilizálódni látszott, azonban augusztus 3-án a lap már az – ekkor egyébként hatvanéves – színész halálhírére közölte. A boncolást követően felállított diagnózis szerint napszúrás, illetve a melegtől és megerőltetéstől bekövetkezett agyvérzés okozta a halált. A következő napokban a magyar sajtó intenzíven foglalkozott E. Kovács Gyulával.

„Adva volt egy rétegérdeklődésre számot tartó személy, egy felkavaró és dramatizálható esemény, valamint a mindkettőre kihegyezett, az olvasók érdeklődését felkeltő hírekben érdekelt napisajtó”¹⁹ – állítja Buda Attila Osvát Ernő öngyilkosságáról a sajtóközlések alapján elemző előadásában. A napisajtó hasonlóan működött harminc évvel korábban is, ebben az esetben a jól dramatizálható esemény nem egy ismert író és lapszerkesztő öngyilkossága, hanem egy elismert színész eleve erősen dramatizált és kultikus rendezvényen váratlanul bekövetkezett halála volt. Buda előadása már a címében (*Mi történt 1929. október 28-án? Osvát Ernő halála és a napisajtó*) is jelzi az elbeszélhetőség problémáit, azaz a posztmodern történelemszemlélet paradigmájának alapvető elméleti és módszertani kérdéseit.²⁰ E. Kovács halála kapcsán is hasonló helyzettel szembesülünk. A Petőfi-ünnep egyes mozzanatainak újra- és újramondása során újabb részleteket fűztek E. Kovács

19 BUDA Attila, „Mi történt 1929. október 28-án? Osvát Ernő halála és a napisajtó” (Lakatos Éva emléknapi és konferencia, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2015. november 05), hozzáférés: 2020. július 28, <https://videotarium.hu/hu/recordings/13044/mi-tortent-1929-oktober-28-an-osvat-erno-halala-es-a-napisajto>.

20 Erről ld.: GYÁNI Gábor, „Elbeszélhető-e egy csata hiteles története? Metatörténeti megfontolások”, *Hadtörténelmi Közlemények* 119, 1. (2006): 121–33. A köré szerveződő vitát, valamint a nemzetközi szakirodalom és a fontosabb elméleti irányok összefoglalását ld.: KISANTAL Tamás és SZEBERÉNYI Gábor, „A történetírás »nyelvi fordulata«, in *Bevezetés a társadalomtörténetbe*, szerk. BÓDY Zsombor és Ö. KOVÁCS Szilveszter, 419–448 (Budapest: Osiris Kiadó, 2006).

fellépéséhez, hangsúlyozták rendkívüli lelkesedését²¹ és zengő érchangját, a „belső tüzet”,²² de azt is aláhúzták, hogy az a tizenötezer ember, aki ott volt, „életében soha oly megható, oly szívet gyújtó szavalást nem hallott.”²³ A legszembetűnőbb azonban az, hogy halálhírével azonnal elkezdődött a színész kultuszának megalapozása. Az *Egyetértés* azt is tudni vélte, hogy az ünnepség előtt körbejárta a csatamezőt, „és az itt szerzett benyomások annyira hatottak költői lelkére, hogy a legmélyebb megindulás fogta el a szívet a szabadságharc dalosának és honvédtársainak sirja fölött s az indulatok és érzések árijától lelkének erős hullámozása sűrűn omló könnyekben jutott kifejezésre.”²⁴

A leglátványosabb kultikus gesztusként már a halálát követő legelső cikkel kezdődően a hősi halál – és szorosabban Petőfi hősi halálának – retorikájával kezdtek el E. Kovács „el-estéről” írni. A jubileumi alkalom és természetesen a szimbolikus helyszín váltotta ki és erősítette fel ezeket az asszociációkat. A *Magyar Polgár* – amely nemcsak kolozsvári lapként, de hagyományosan a kolozsvári színház nem hivatalos orgánusaként különösen feladatának tekinthette az események részletezését – szemlélte a fővárosi lapokat, közölte a részvétnyilvánításokat, majd pedig a temetésre készült koszorúk szalagjainak feliratait, ezzel egyszerre egymás mellé rendezte és archiválta is a dokumentumokat. Ezeket olvasva elmondható, hogy két érzés, a veszteség feletti fájdalom és a csodálat váltakozott egymással. Álljon itt néhány példa: „a hős mindegyre eltakarja szemeink elől a halottat”²⁵, Ferenczi Zoltán „csodálatról” és „dicsőséges kimúlásról” írt részvétnyilvánításában,²⁶

21 *Magyar Polgár*, 1899. aug. 4., 2.

22 *Alkotmány*, 1899. aug. 3., 4.

23 *Magyar Polgár*, 1899. aug. 4., 5.

24 *Uo.*, 4.

25 *Magyar Polgár*, 1899. aug. 3., 2.

26 *Magyar Polgár*, 1899. aug. 4., 3.

„gyászolva halálát irigyeljük” írta pályatársa, Mátrai Betegh Béla.²⁷ Bartók Lajos Ferenczinek küldött levelében a következőket írta: „Gyászolva halálát irigyeljük. [...] De miért nem temetik el a hőst ott, hól ő is diadalmasan elesett a másikkal: a harcz mezején?”²⁸

A fehéregyházi csatamező szimbolikus – kultikus és szakrális – jelentése (a szent hantok) is működésbe lépett, gyakran megjelent ezekben a rövidebb-hosszabb megemlékező szövegekben, emlékbeszédekben. „A csataterén halt meg, ott, hivatásának színterén érte utol a sötétszárnyu végzet. Megölte a saját lelke, megperzselte a saját tüze”²⁹; „segesvári harczmezőről vitték el holtra sebzetten”³⁰, „riadó lelkesedéssel esett el Petőfi harczmezején”³¹, „a segesvári csataterének többje van egy halottal”³², a *Bolond Istók*ban megjelent egy illusztráció, amin a felhőkből kinéző Petőfi tárt karokkal várja a hozzá tartó színészt.³³ „Életét ő nagy mesterének a sírján veszítette el”³⁴, „elesett ő is a csatamezőn – majdnem úgy, mint a lángszellem, kinek dicsőítésére szállt sikra”³⁵ – írták, és feltűnik az *Egy gondolat bánt engemet...* sorának parafrázálása, („ott es-tél el te is a harcz mezején”) ami igazán népszerűnek bizonyult, ugyanis a Vígszínház és a Nemzeti Színház színészei által küldött koszorún is ez szerepelt.³⁶ „Ki hitte volna, hogy a segesvári csatater, mely ötven esztendővel ezelőtt annyi vért ivott, annyi nemes szívet temetett magába, még ma is, ötven

27 Uo., 4.

28 *Budapesti Hirlap*, 1899. aug. 4., 4.

29 *Alkotmány*, 1899. aug. 3., 4.

30 *Magyar Polgár*, 1899. aug. 3., 2.

31 *Magyar Polgár*, 1899. aug. 4., 2.

32 *Budapesti Hirlap*, 1899. aug. 3., 3.

33 *Bolond Istók*, 1899. aug. 13., 6.

34 *Magyarország*, 1899. aug. 4., 6.

35 *Magyar Polgár*, 1899. aug. 5., 5.

36 *Magyar Polgár*, 1899. aug. 4., 4.

esztendővel utóbb megköveteli a maga irtóztató áldozatát?”³⁷ – fogalmazta meg a kérdést az *Alkotmány* újságírója. A „szép halál” kifejezés is megjelent: „mint jó katona a csatatéren hivatása teljesítése közben halt szép halált”³⁸ – fogalmazott Bokodi Antal színigazgató. Ugyanakkor a halál oka, a diagnózis is ehhez a beszédmóddhoz méltón, romantizálva, de inkább átírva jelent meg: „Nagy szíve megrepedt, mert azt akarta, hogy Jókai fönséges *Apotheosis*ét az egész nemzet hallja.”³⁹ A sajtó – még halálát megelőző – tudósítása szerint ő maga is mondta, már a segesvári kórházban, hogy azt akarta, „mindenki meghallja...” Jókait tolmácsoló szavait.⁴⁰

Természetesen az sem volt mellékes, hogy E. Kovács éppen Jókait szavalt. A *Budapesti Hírlap* fogalmazta meg, hogy a „legnagyobb magyar tragikus színész az élő magyar poéták legnagyobbjának a költeményét szavalta a legnagyobb magyar poétáról a segesvári csatatéren”.⁴¹ Kettejük elválaszthatatlansága fogalmazódott meg a tanulmány címében is megjelenő idézetben: „Petőfi és Jókai lelke folyt össze az ő lelkével”, „ennél szebb halállal nem jutalmazhatta az Isten érdemes életed!”, fűzte tovább a *Magyar Polgár*.⁴² Innen érthető a korábban említett „szép halál” kifejezés használata is. Ahogy Bartók Lajos írta, „ajkán Jókaival, szívében Petőfivel”⁴³ magyar művész, aki ráadásul költő is volt, mint E. Kovács, nem részesülhetett volna ennél dicsőségesebb elmúlásban. Jókai a színész özvegyének címzett levelében így fogalmazott: „fájni fog a szívem örökké annál a gondolatnál, hogy e hős alak éppen az

37 *Alkotmány*, 1899. aug. 3., 4.

38 *Magyar Polgár*, 1899. aug. 4., 4.

39 *Magyar Polgár*, 1899. aug. 3., 3.

40 *Magyar Polgár*, 1899. aug. 1., 4.

41 *Budapesti Hírlap*, 1899. aug. 4., 7.

42 *Magyar Polgár*, 1899. aug. 3., 2.

43 *Budapesti Hírlap*, 1899. aug. 4., 4.

én költeményem remek előadása után tört össze”.⁴⁴ Miután a színész művei kiadására és egy szoboralapra indítottak gyűjtést, Jókai levelet írt a bizottság elnökének, jelezve, hogy a családja megsegítését lenne érdemesebb szem előtt tartani.⁴⁵ Nem sokkal később megjelent egy új, immár Jókai által írt felhívás a színész árváinak segélyezésére. „Hősöket személyesített a színpadon, mint hős halt meg a hősök sirjánál”, fogalmazott az író, aki 200 forinttal járult hozzá a gyűjtéshez.⁴⁶

Egy kultusz kialakulása

A korábban említett kultuszképzés nyomaiként értelmezhetjük E. Kovács Gyula életrajzának, a színészi pályán való – eleve izgalmas, szökéssel tarkított – elindulásának legendásítását. A *Magyar Polgár*ban közölt életrajzban olvasható, hogy iskolásként megkereste Láng József színigazgatót, aki – a lap szerint „nem sok vizet zavart a magyar színészet történetében”, visszautasította a későbbi nagy tragikust, mivel „túlságosan fiatalnak találta” – tehát a maga jelentéktelenségében akadályként állt E. Kovács hivatása elé. Ő azonban legyőzte ezt, megszökött otthonról, apja, aki evangélikus lelkész volt, ezek után évekig nem beszélt vele és csak akkor enyhült meg, amikor a Nemzeti Színház szerződtette.⁴⁷ E. Kovács egyébként gyakran írt szökéséről, színésszé válásának első lépéséről, ami *Emlékek és élmények* című, önéletrajzi jellegű írásait és előadásait összefogó kötetében visszatérő motívum.⁴⁸

⁴⁴ *Magyar Polgár*, 1899. aug. 4., 5.

⁴⁵ *Budapesti Hírlap*, 1899. aug. 26., 7.

⁴⁶ *Budapesti Hírlap*, 1899. szept. 3., 12.

⁴⁷ *Magyar Polgár*, 1899. aug. 3., 3.

⁴⁸ E. Kovács Gyula, *Emlékek és élmények* (Kolozsvár: Ajtai K. Albert könyvnyomdája, 1896).

Láttuk korábban, hogy a betegség és halál újramondása hogyan egészült ki újabb részletekkel. Ehhez hasonlóan nyert újabb értelmet, gazdagodott újabb jelentésréteggel az utolsó előadás, utolsó fotó, utolsó levél felelevenítése és a halál felőli újraértelmezése is – minden utolsó mondat és gesztus váteszi jelentőségűvé vált, utólagosan olvasva a halált vetítette előre. E. Kovács Gyula utoljára június 12-én lépett színpadra Nagyváradon (Bartók Lajos *Thurán Anna* című darabjában). Előadás előtt az egyik fiatal színész kalapjára hullott egy sárguló akácfalevél (később látni fogjuk, hogy ennek is jelentősége van), E. Kovács levette és hozzáfűzte, „memento mori” – a sajtó utólagosan ezt úgy értelmezte, hogy a színésznek az utóbbi időben nem egyszer halálsejtelmek voltak.⁴⁹ Utolsó levelét július 30-án írta Segesvárról Kéry Gyula budapesti hírlapírónak, aki egy készülő *Bánk bán*-díszkiadás számára kért fotót a színésztől Bánk szerepében. E. Kovács az egyikhez hozzáfűzte, hogy „el van rontva. Magam is hibás vagyok benne, nem kellett volna halálsápadtra maszkíroznom magam.”⁵⁰ Ezt minden bizonnyal nem lehetett úgy olvasni, hogy közben nem jutott az olvasóközönség eszébe a számos leírás E. Kovács rosszulletéről és elsápadásáról. A Segesváron kelt levél zárlata, „megyek Petőfihez” szintén új értelmet nyert. Utolsó, május 25-én íródott és augusztus közepén az iratai között megtalált, hattyúdalaként értelmezhető versét az *Alkotmány* közölte, utolsó két versszakát idézem: „Mindhiába: üt az óra nekem is; / Homlokomat zord fuvalmak, / Jeges ujjak / Borzongatják, tépedesik... // Ég veletek, mind ti, kiket szerettem! / Még egy csókot, bucsukezet... / Ejtsetek egy / Forró cseppet felettem!”⁵¹ Halálát követően a megemlékezők és részvétnyilvánítók az egyik

49 *Magyar Polgár*, 1889. aug. 4., 4.

50 *Magyar Polgár*, 1889. aug. 3., 6.

51 *Alkotmány*, 1889. aug. 16., 4.

legismertebb versét, a *Kétszer is nyit az akácfa virága* című népdalátiratot idézték előszeretettel, sőt, több koszorú szalagjára is felkerült.⁵² A versnek több változata van, E. Kovács Nagyváradon írta őket, a gyakran idézett változatot 1877-ben, a másodikat majdnem húsz évvel később, 1896-ban. Utóbbi tulajdonképpen reflexió az első költeményre és a közben eltelt időre:

„Kétszer is nyit”... boldog idők... gondolom...
Itt született az én kedves bús dalom...

Majdnem húsz év... s mintha tegnap lett volna,
Mennyi virág hullt azóta halomba! [...]

„Kétszer is nyit”... Nyithatsz immár százszor is,
Engem többé abb’ a lángba nem boritsz.
Minden szirmod egy kis darab szemfedő,
Egész magad akár egy kis temető.”⁵³

Az akácfa azonban nem csupán a versek fiktív terében jelent meg, hanem a valóságban is, és a színész halála után kultuszának részévé vált. Dávidházi Péter a Shakespeare-kultusz természetrajzát elemezve tér ki a kultusz részeként értelmezendő ereklyékre és Shakespeare szederfájára. A házának udvarán lévő fát 1756-ban egy későbbi tulajdonos, miután eleget abból, hogy az akkor már Stratfordot irodalmi kegyhelyként felkereső látogatók folyamatosan megzavarják nyugalma, kivágatta és felhasogattatta tűzifának. Azonban egy szemfüles órásmasternek köszönhetően, aki felvásárolta a fát

⁵² *Magyar Polgár*, 1899. aug. 5., 4.

⁵³ E. Kovács Gyula, *E. Kovács Gyula költeményei* szerk. E. Kovács Ilona és E. Kovács Etelka, előszó FERENCZI Zoltán (Kolozsvar: Ajtai K. Albert Nyomdája, 1900).

és elkezdett apró tárgyakat – Shakespeare-ereklyéket – farnagyi belőle, a kultuszok szertartásrendjének egy újabb elemét teremtette meg.⁵⁴ Hasonlóképpen vált a Petőfi-kultusz részévé a költő székelykeresztúri körtefája: az analógiát követve az E. Kovács-kultusz és emlékezet szempontjából a nagyváradi akácfa vált fontossá, amely alatt „ábrándozott a költő lelkű nagy férfiú s különös kegyeletben tartotta azóta Nagyvárad közönsége, sőt koporsójára is küldött egy ágat, melyen éppen egy másodszori virág is nyitott.”⁵⁵ Az akác feltehetően Shakespeare fájához hasonló sorsa jutott: egy építkezés miatt tervbe vették kivágását.

E. Kovács Gyulát Kolozsváron, barátai, kollégái emlékbeszédei kíséretében temették el augusztus 5-én, miután segesvári ravataláról éjszakai vonattal szállították a városba, és a kolozsvári színházban, „másik otthonában”⁵⁶ is felravatolták, a város díszsírhelyet jelölt ki számára.⁵⁷ Jókai pálmákkal díszített hatalmas babérkoszorút küldött a temetésre, Haller Louise grófnő pedig – kultikus gesztusként – „Petőfi virágait”, a fehéregyházi Petőfi-örház kertjében növő virágokból készült csokrot küldött. A virágok „minden szirma és levele meg van szentelve a szabadságért elesett hősök s a Petőfi kiomlott vérének drága emlékezetével.”⁵⁸ A csokrot és Jókai koszorúját a koporsóval együtt eltemették, tehát nem a sírhantra, hanem a sírhantba kerültek barátai emlékbeszédei kíséretében. Elkezdtek egy síremlékre is gyűjteni. Amikor két évvel később, 1901 novemberében elkészült, ünnepélyesen felavatták a Házsongárdi temetőben,⁵⁹ ma is megtekinthető.

54 DÁVIDHÁZI, „Isten másodszülöttje”..., 37–38.

55 *Magyar Polgár*, 1902. okt. 4., 6.

56 *Magyar Polgár*, 1899. aug. 4., 2.

57 *Magyar Polgár*, 1889. aug. 3., 6.

58 *Magyar Polgár*, 1899. aug. 4., 5.

59 *Vasárnapi Újság*, 1901. nov. 17., 746., fénykép a síremlékről a 749. oldalon.

Érdekes módon Egressy Gábort, Petőfi barátját és E. Kovács példaképét, aki a színpadon halt meg 1866. július 30-án, Petőfi halálának évfordulóján, csupán elszórva említették, nem írták bele szervesen az E. Kovács halála körül kialakuló kultikus narratívába, pedig kézenfekvő párhuzam lett volna. Prielle Kornélia az egyik, aki erre felhívta a figyelmet: „két vezérfényed volt, Petőfi és Egressy. Az elsőért napszúrás hűtötte le szived lángját; hogy a másíknak nemcsak a művészetben, de gyors halálloddal is követője lehess.”⁶⁰ A *Budapesti Hírlapban* is megjelent, „úgy halt meg E. Kovács Gyula, a legnagyobb magyar tragikus színész, mint Egressy Gábor, akit a színpadon ért a halál;”⁶¹ a *Magyar Szemle* szintén felfigyelt rá: „Szébb halála nem volt színésznek Egressy Gábor elhunya óta, ki színpadon halt meg.”⁶² Kolozsváron egy alkalommal említették, amikor az árvái segélyezése céljából koszorúmegváltásra indítottak gyűjtést.⁶³

Lányai egy évvel később kötetet adtak ki verseiből, ezáltal megvásárolható, gyűjthető, hazavihető kulturális árucikké téve őt (de úgy tűnik, arcképével és a népszerű *Kétszer is nyit...* kezdősorú versével ellátott levelezőlapot is árultak már 1899-ben⁶⁴). A verseskötetet Haller Louise grófnőnek – aki apjuk mellett volt a Petőfi-órházban – dedikálták „legmélyebb hódolatuk és hálájuk jeléül”. A könyvet Ferenczi Zoltán rövid életrajza nyitja, melyben nemcsak azt domborította ki, hogy E. Kovács példaképének tartotta Egressy Gábort, hanem azt is, hogy a két színészt rokoni kapcsolat fűzte egymáshoz

60 *Magyar Polgár*, 1899. aug. 4., 5.

61 *Budapesti Hírlap*, 1899. aug. 4., 7.

62 *Magyar Szemle*, 1899. aug. 6., 384.

63 *Magyar Polgár*, 1899. aug. 3., 5.

64 Ld.: <https://helytortenet.com/80252-kolozsvar-1899-ecsedy-kovacs-gyula-szinesz-regi-kepeslap> Hozzáférés: 2020.07.28.

utóbbi feleségén, Szentpétery Zsuzsannán keresztül.⁶⁵ Sőt, Ferenczi – a kultusz jegyében – azt is fontosnak tartotta megemlíteni, hogy E. Kovács állítása szerint csodálatos módon megálmodta Egressy halálát a halálhírt hozó napot megelőző éjszakán, 1866. július 31-én,⁶⁶ azonban a kötetből kimaradt a kolozsvári színész *Egressy Gábor sírjánál* című verse.⁶⁷

Az *Emlékek és élmények*ben E. Kovács leírt egy olyan, Egressyékhez kapcsolódó történetet, amelyet a kultuszépítésben remekül ki lehetett volna aknázni, mégis kimaradt a halálát közvetlenül követő narratívákból. A *Miért is kellett nekem színészé lennem?* című írásban eleveníti fel anyja történetét arról, amikor Szentpétery Zsuzsanna fiával, Egressy Ákossal meglátogatta őket. „Hogy kedveskedhessék vele annak, a ki nek épen leginkább szüksége lesz rá: lehozta magával Ákos fiának – a ki már kinőtt belőlök – apró ruhácskáit. Főkötőket, ingeket, pántlikás ujjacskákat, czipóket, meg egy furcsa, czifra kis köpönyeget. Te Gyulám akkor voltál 15 hónapos: Igy ezekbe a csinos kis színész fiu-ruhácskákba akkor épen te voltál belevaló. Te vetted fel, rajtad nyütt el. A főkötő a fejedre, az ingecske a szivedre. Meglettél babonázva. Ezért kellett neked akár akartál akár nem, ártatlanul okvetlenül színészszé lenned.”⁶⁸ Ez a mágikus mozzanat, a nagy színész fiának – aki maga is színész lett – megöröklése által sorsának megöröklése is minden bizonnyal fontos eleme lehetett volna az alakulóban lévő E. Kovács-kultusznak.

E. Kovács Gyula szimbolikus helyen és időben bekövetkezett halála nemcsak kultusza építésére, illetve a Petőfi-kultusszal

65 E. KOVÁCS, *Költeményei...*, 7.

66 Uo., 16.

67 Néhány évvel korábban megjelent gyűjteményes kötetében azonban ez is olvasható: E. KOVÁCS Gyula *Költeményei* (Budapest: 1892, Révai testvérek), 151–155.

68 E. KOVÁCS, *Emlékek...*, 88.

való összefonódására volt jól kiaknázható esemény, hanem a színész minél erősebb kisajátítására a kolozsvári színház által. Rendezői és színészi nagysága, országos jelentősége visszatérő elemek voltak, ő volt az, aki kipróbálta magát ugyan a Nemzeti színpadán, de visszatért kolozsvári közönségéhez. A kultikus beszédmódból *A Hét* tudósítója lépett csak ki, jelentőségét regionális szintűre korlátozva. „Azt hiszem, az erdélyi ember is, akinek szive tele van az E. Kovács Gyula tiszteletével, észre veszi, hogy a budapesti nekrológok minden őszinteség híján vannak, mikor E. Kovács Gyulából halála után korszakalkotó színészt és jelentős költőt csinálnak.”⁶⁹ A kritikus hangokat azonban elnyomták a kultikus megszólalások és események.

Utóhangok

A 1899-es Petőfi-jubileum utóhangjaiból nem maradt ki az E. Kovács Gyula halálára való megemlékezés.⁷⁰ Néhány hónappal később, 1899. november 5-én a kolozsvári színházban jótékonyági matinét tartottak, azaz egy ünnepélyes megemlékezést, beszédekkel, szavalatokkal, s ezeket – ahogy számos ilyen jellegű ünnepségnél tették – kiadták egy kis emlékfűzet formájában.⁷¹ Az ünnepi nyitányt követő megnyitóbeszéd Janovics Jenő tartotta. A kultikus retorikában bővelkedett a megemlékezés: „te nem haltál meg, mi nagy mártirunk. Zokogtál térdenállva mi gyászos Golgothánkon: Segesvárnak

⁶⁹ *A Hét*, 1899. aug. 6., 527.

⁷⁰ Itt jegyezném meg, hogy a Petőfi Irodalmi Múzeum őriz egy *Utóhangok a Petőfi ünnepély után* című dokumentumot E. Kovács Gyula neve alatt V. 4559/113 jelzettel katalogizálva, azonban a cím alatt, zárójelben szereplő „(E. Kov. Gyula.)” valójában nem a szerzőt jelöli, hanem arra utal, hogy a rövid írás zárómondatában megemlékezik a színész haláláról is: „A P. Társaság egy költő művész tagja életét áldozta, hivatása teljesítése által”.

⁷¹ *E. Kovács Gyula emlékünnepelely: rendezte a Kolozsi Országos Nemzeti Színház Kolozsvárt 1899 november hó 5.-én* (Kolozsvár: Ajtai Nyomda, 1899).

hősi vértől ázott térein; csókoltad a szent rögöket, melyeken félszázad előtt nagy félisteneink viaskodtanak és szenvedtek dicsteljes vértanuságot. [...] Nem Helios izzó tüze volt az a láng, mely akkor áthevitett! Mely felszitta szellemed egy jobb világba: a Petőfi lelkének forró csókja volt az!”⁷² Ugyanakkor Janovics óhatatlanul utalt arra is, hogy a nagy színész halálával egy korszak és egy klasszikus játéktípus zárult le. „Nem ennek a világnak voltál szülöttje; tespedt ez a kor, nem ért ez meg téged. Csak bámultunk, mint egy régmúlt szép időkből itt maradt kőszobrot, mely rendíthetetlenül áll magosan, felleget buvó sziklacsúcson, de hozzád felszállni szárnyaink nem valának, csak kúszni próbáltunk.”⁷³ Stílusában is követte példaképét, Egressy Gábort, akit 1852-ben, azaz 13 évesen látott először színpadon.⁷⁴ Hozzá címzett versében (amely az emlékünnepen is elhangzott Fáy Szeréna tolmácsolásában) így írt a nagy elődről: „Oh, miért, oh, hányszor nem kél / Ez a kérdés tűz-lelkemben; / Miért kellett nekem nálad / Annyival később születnem? / Mért nem veled, oldaladnál / Küzködhettem égve, forrva?”⁷⁵ Az ünnepségen az alkalmi versek és beszédek mellett elhangzott a *Kétszer is nyit...*, illetve a színész korábban említett utolsó verse is. A matinét pedig Tompa Kálmán *E. Kovács Gyula sírjánál* című verse zárta, természetesen felidézve a hősi halált és egyben Petőfit és Jókait is: „Költő király dalával halt el ajkán, / És úgy esett el, mint a legdicsőbb, / Ki hősi vérrel festé a mezőt.”⁷⁶

A magyar irodalom- és színháztörténet jelentős szereplői – Petőfi, Jókai és Egressy – találkoznak E. Kovács „hősi halála”

72 Uo., 5.

73 Uo. 4.

74 BARTHA, *Shakespeare...*, 198.

75 E. KOVÁCS, *Költemények* [1892]..., 153.

76 *Emlékünnepély...*, 18.

körül kialakult diskurzusban. Kultuszaik egyes elemei ötvöződnek és erősítik egymást (Jókai apoteózist ír Petőfinek, a két színész hivatása gyakorlása közben halt meg). Állíthatjuk, hogy E. Kovács Gyula kultusza éppen amiatt alakult ki olyan gyorsan, mert egy kultikus és erősen dramatizált cselekvés közben, Jókai és Petőfi „névével az ajkán”⁷⁷ halt meg. Azonban hiába ez az összefonódás, E. Kovács kultusza nem bizonyult tartósnak, és Hegyesy Vilmos jóslata – „Valahányszor ünneplik a segesvári ütközet évfordulóját, mindig fogják emlegetni, hogy volt még egy hőse Bemnek, Petőfinek, a ki félszázaddal később esett el a harcz mezején”⁷⁸ – sem teljesült be.

⁷⁷ *Magyar Polgár*, 1899. aug. 3., 2.

⁷⁸ Uo.